

**Муниципальное бюджетное дошкольное образовательное учреждение
детский сад «Сулусчаан» с. Чинке муниципального района
«Виллюйский улус (район)» Республики Саха (Якутия)**

678207 РС(Я) Виллюйский улус с. Чинке ул. Советская 5в телефон 841132(27-172)
Электронная почта: mdou.sulus4an@yandex.ru, сайт: Vilsylyschaan.obr.sakha.gov.ru

ДОКЛАД

Тема: Чемчуук саас – теребут терут тыл сайдыытын олуга

Автордар: Михайлова Лариса Семеновна – старший воспитатель

Иһинээ5итэ

Кирири тыл	2
Улэ сыала, соруктара	3
О5о тарба5ын сайыннарыга улэ ис хобооно	4
Оонньуу о5о санарар саната сайдытыгар суолтата	5
Санарар саналарыгар итэ5эстээх о5олору кытта улэ.....	7
Сыыарылар	
Туйаныллыбыт литература	

Кириин тыл

«Тереебут тылынан сацарар о5о тыл хайдах уларыйарын, ситимнэьэрин эрэ буолбакка, ону сэргэ ахсаана биллибэт элбэх ейдебулу, араас керууну-сыьыаны, угус ейу-санааны, иьийини, уус-уран уобараьы, тыл тутулун, мандарын барытын 2-3 сыл иьигэр олус чэпчэкирик, кэбэ5эстик, тургэнник ылынар. Онтон кэлин 20 да сыл кьыанан-муьэнэн уерэнэн, ол анаарыьытын да5аны ылар саарбах», - диэн турардаах К.Д.Ушницкай.

Оскуола5а кириэн иннинэ5и саас - о5о барыны бары сэцээрэр, тургэнник ылынар кэмэ, оно бу кэми куоттарбакка тереебут ийэ тылын-еьун, сугейин сумэтин, селегейун о5о5о ицэриэхтэьхпит. Омук быьыьытынан тереебут ийэ тылбытыгар интэриэс урдээтэ. О5олор лоп-бааччы ситимнээн, бэйэлэрин санааларын сааьылаан сацарар буолалларыгар кьыаллыахтааьхпыт.

О5о тереебут ийэ тылынан кецул сацаран, бэйэтин саастыылааьхтарын уонна дьон-сэргэ иннигэр толлубакка-симиттибэькэ санаатын сайа этэ уерэниэхтэьх, оччо5о эрэ кини ситимнэьх, ылыннарыылааь сацата, бодоруьар сатабыла сайдар, билиигэ-керуугэ тардыьыьта уьуктар, дьоццо-сэргэ5э сиэрдээьтик сыьыаннаьарга иитиллэр.

Оскуола иннинэ5и саастааьх о5о ситимнэьх сацатын сайыннарыьыга маньык соруьтар тураллар:

- о5о бэйэтэ кербутун-истиьитин, куннэ5и оло5ор керсубут интэриэьинэй тубэлтэлэрин сатаан сааьылаан кэпсиир дьо5урун сайыннарыьы;
- сюьет сайдыьтын тобулун тутуьарга уерэтии;
- кэтээн кербутун сатаан сааьылаан кэпсиир, тумуктэри оцорор сатабылын тупсарыьы;
- бииргэ алтыьар о5олорун кэпсииллэрин бол5ойон истэр, бэйэтин санаатын аьа5астык этэр кьа5ын туьанарга иитии;
- ыксаабакка, чуолкайдык. чобуотук сацарарга, хобьоону дор5оонноохтук аа5арга уерэтии.

И.И.Каратаев тылы сайыннарыьыга о5о физиологиятын чинчийэр институт ученайа М.М.Кольцова методикаларын туттарга субэлиир.

Марионилла Максимовна Кольцова оѐону 6-7 ыйыттан оѐо тарбахтарын сайыннарарга эрчиллиилэри субэлиир. Оѐо тарбаѐын былчыннарын эрчийии санарар сананы эрэ сайыннарар буолбатах, ону таынан оѐо саната кэыллиилээх буоллаѐына, ону туоратарга сункэн туыалаах уонна суолталааѐын этэр. Теьенен эрдэ оѐо тарбахтарын сайыннарабыт да, оччонон иитээччи уонна терешпут элбэѐи ситиьихтэрин сеп. Холобура маннык эрчиллиилэри туьаныхха сеп:

Оскуолаҕа киириэн иннинээҕи саастаах оҕо төрөөбүт тылынан ыраастык, сөпкө, чуолкайдык сангарарын ситиһии, биһиги иитээччилэр сүрүн сорукпут буолар. Ол сорукпутун толорорго оонньуу олус көдүүстээх. Оҕо хаһан баҕарар оонньуурун сөбүлүүр. Ол курдук хамсаныылаах оонньуулары, остуол оонньууларын, өй оонньууларын. Оонньуу нөҥүө оҕо үөрэҕи ылыныыта ордук табыгастаах.

Оонньуулары тылы сайыннарыы дьайымалларын кытта дьүөрэлээн уонна сайыннарар эйгэлэригэр көңүл оонньуу кэмигэр ытыахха сөп. Оҕо барыта сангарарын, бэйэтин санаатын этэрин ситиһэр инниттэн бөлөхтөргө арааран оонньотор табыгастаах буолуоҕа. Иитээччи оҕо төһө ылынарыттан көрөн оонньуу ис хоһоонун уустугурдан – судургутан биэриэн сөп.

Кини мэйиитигэр моторнай уонна сангарар органнар кииннэрэ кэккэлэһэ сыталлар, өскө биирэ күүскэ сайыннаҕына иккиһэ эмиэ сайдар уратылаахтарын медицинскэй наука дакаастаабыта. Онон тыл сайдыытыгар тарбах моторикатын сайдыыта олус кедьүүстээх. Манна саха төрүт оонньуулары тырыынка, хабылык, куерчэх, ону табынан хомулуктар, бэйэ онорбут араас баайар, сабар-аьар, хатыыр, тимэхтиир оонньуулары олус тубалаахтар.

Чуолкайдык санарда уерэтиигэ туох ханнык иннинэ иитээччи бэйэтин тыла оҕолорго холобур буолар. Кини саната (быһаарара, соруудаҕа, сэхэргэхэрэ) лоп-бааччы, сыыс тыла суох, өйдөнүмтүө, чуолкай буолара наада. Ону таһынан уоһу-тииһи хамсатан тылы имитэр сыаллаах нуучча скороговоркаларын курдук толкуйдааммыт чабырҕахтыы этиллэр этиилэр оҕо чуолкайдык санара үөрэнэригэр көмөлөрө баһаам.

Оонньуу оҕо санарар саната сайдыытыгар суолтата

Оҕо оонньоон улаатар диэн сахаҕа бэрт бэргэн этии баар. Ити угус келуенэ дьон кэтээн керен, олобун уопутун тумугэр уескэппит терут билиитэ, норуот педагогикатын сурун ейдебуллэриттэн биирдэстэрэ буолар.

Онон билигин оонньуур уонна оонньуу кыра саастаах оҕо ейе-санаата, билиитэ-керуут., тыла-еье, уйулбата-иейиитэ, этэ-сиинэ сайдарыгар, дьону

кытта бодоруьа, алтыьа уерэнэригэр быьаарар суолталаах тутаах дьарык буоларын ким барыта билэр.

Ол эрэри оонньуу да араастаах диэн эмиэ мээнэьэ эпэттэр. Ол иьин билигин оьо оонньуур эйгэтин табан тэрийии уерэх-иитии салаатын биир улахан соруга уонна кььальата буолла. Онон оскуолаьа кириэн иннинэьи саастаах оьону иитии – уерэтии федеральной государственной уерэх стандартыгар оонньуу, бодоруьар уонна чинчийэр дьарыгы кытта сэргэ, оьону сайыннарар сурун дьарык быьыытынан киирдэ.

Оьо 1 сааьыгар диэри суруннээн чугас дьонун кытта тапталы, истин сыьыаны тиэрдэр изйии, бэйэьэ бигэьин кеметунэн бодоруьан, бэйэтин сааьыгар септеех араас предмети енун-дьуьунун керен, тыаьын-ууьун истэн, быьыытын-табаатын, туох аналлааьын тутан-хабан араас дьайыыны онорон, бэйэтэ чинчийэн тулалыыр эйгэтин кытта билсийэр, сайдар. Ону сэргэ, оьо уйульатыгар септеех, ардыгар сэргэхситэр, ардыгар уоскутар дьайыылаах муусука, оьоьо анааллаах ырыа уонна хобьон, хамсаныылаах эрчиллиилэр уонна оонньуулар бу кэмнэ эмиэ олус туьалаахтар. Оьо 1 сааьыгар диэри ордук араас предмети кытта тарбахтарын, илиилэрин бигээн, имэрийэн билсэрэ, оонньуура, тарбахтарын, илиилэрин элбэхтик хамсатара кини кэнэьэски сайдарыгар улахан суолталаахтар.

Детсад сааьыгар оонньуу арааьын баьылыыр кэмэ. Бу сааьыгар кини сюжеттаах, оруоллаах, быраабылалаах уонна да атын оонньууларын оонньоон бэйэтин саастыылаахтарын кытта тапсан оонньуурга уерэнэр. Итини сэргэ оьо улахан дьоннуун, оьолордуун кэпсэтэн-ипсэтэн бодоруьара, тулалыыр эйгэтин кытта салгыы бэйэтэ чинчийэн, боруобалаан билсэрэ, норуот тылынан уус-уран айымньын, уус-уран литература эйгэтигэр уьуйуллара бээтин кедьуустээх.

Тыл саппааһын байытыыга хомулуктар, таныллар кубиктар, таныллар кэрчиктэр туьалаахтар. Саңа тыл оьолорго чиңник өйдөнөн хааларын туьугар бу тылга хас эмэ төгүл араас-араас ньыманан төннөн кэлэн хатылыыр кедьүүстээх.

Сепке сангарга уонна грамотаҕа үөрэтиигэ араас дидактической оонньуулар кеме буолаллар. Холобура, бийиги иитээччилэрбит бэйэлэрэ айан онорбут оонньууларын кизиник туттабыт. Ол курдук, иитээччи Семенова А.Д. «Дорҕоон дьизэтэ» дьин оонньууну айан дьарыктарга, биирдиилээн уонна белебунэн улэбэ кизиник тутта сылдьар. Сыала: дорҕооннору араара, сепке истэр дьобуру сайыннарыы, дорҕоон фишкатынан улэлииргэ уерэтии, аабарга бастакы олугу ууруу.

Пособие бэлэмнэнии белебун оболоругар аналлаах, дьарык кэмигэр эрэ буолбакка, дьарык табыгар биирдиилээн обону кытта дьарыктанарга эмиэ туттуллар. Ону табынан бу дьизэ оболору ахсааца дьарыктыырга туттуохха сеп. (чыыбыла састааба, эбии-кебурэтии у.д.а.). Ону сэргэ «Аптаах дорҕооннор» дьин эмиэ авторскай оонньуутун туьанар. Бу оонньуу сурун сыалынан дорҕооннору сепке араарага уерэтии буолар. Дорҕоону сепке араара уерэммит обо оскуолаҕа киирдэбинэ чэпчэкистик уерэнэр.

Иитээччи Орлосова Л.А. «Сизркилэ» дьин дидактической оонньуута хас да хайысхалаах, ол курдук, артикуляционной гимнастиканы онотторуохха сеп, хартыынанан кэпсээн онорорго уерэтэргэ, грамотаҕа уьуйарга туьалаах. Ону табынан Лидия Аркадьевна обо тарбабын былчыннарын сайыннарага «Эбээм сундуугун сэгэтэн» дьин оонньуулардаах.

Бу оонньуулар, эрчиллиилэр кэмөлөрүнэн биһиги обо оскуолаҕа киирэригэр бэйэтин санаатын сааһылаан этэр, тыл хомоьойун, кэрэтин сааһыгар дьүөрэлээн туттар, тыл культуратын таба туттар, тулалыыр эйгэбэ сизрдээх сыһыаннаах, үтүө майгылаах, төрөөбүт төрүт тылыгар ытыктабылы кыра сааһыттан инэринэн, саха буоларыттан кизин туттар кийини иитэн таһаарыахтаахпыт.

Саха фольклорун куруьуогун тэрийэн обо санатын фольклор араас керунун туьанан сайыннарабыт. «Айыы обото» куруьуок (салайааччы Семенова А.Д.) сыллаабы былаанынан нэдиэлэбэ иккитэ улэлиир.

Кружок былааныгар саха норуотун культуратын, историятын, фольклор жанрдарын, сахалыы остуол оонньууларын, музыкальной инструменнарын билибиннэрии киирэр. Оболор араас табымнаах курэхтэргэ ситибиилээхтик

кытталлар. Бу улэ тумугунэн о5о санарар саната сайдар, тылын баайын саппааба лаппа элбиир.

Санарар саналарыгар итэ5эстээх о5олору кытта улэ

«Сулусчаан» детсадка 12 санарар саналарыгар итэ5эстээх о5о баар. Бу о5олору кытта сурун улэни логопед учуутал ыытар. Кини субэтинэн биирдиилээн улэни былааннаан иитээччилэр ыыталлар.

Иитээччи ыытар логопедической улэтэ икки соруктаах:

1. О5о тылыгар уескуур итэ5эстэри сэрэтии
2. Кыра итэ5эстэри туоратарга кемелёуу

О5о доруобай буоларын, учугэй усулуобуйа5а иитиллэрин ситиьийэхтээхпит, кини ньиэрбэтин систиэмэтин харыстыахтаахпыт.

О5о тылыгар уескуур итэ5эьи сэрэтэр улэ керуцнэрэ:

1. Чуолкайдык сацарарга уерэтэр дьарыктаныылары утумнаахтык ыытыы, о5ону кытта теье кыалларынан элбэхтик, эйэ5эстик кэпсэтии буолар. Улахан кыбини кытта элбэхтик кэпсэтэр о5о сацарар аппарата тургэнник бе5ергуур, оччо5о олбу итэ5эскэ мээнэ ылларбат.

2. О5о айа5ын мэлдьи ыраастана сылдьара уонна тымныйда, тумуулаата, бэлэбин тама5а, кулгаа5а ыарыйда да тута эмтэтэн иьэрэ наада. Ол эмиэ тыл итэ5эстэрэ олохсуйар теруецтэрин кытта охсуьуу биир керуцэ.

Чуолкайдык сацарбат о5о кыра да ситиьийитин бэлиэтээн, хай5аан аабар учугэй. Бу хайысха5а тереппуту кытта улэ улахан суолталаах. Тереппут уонна иитээччи биир ситимнээх ейдеьен улэлээтэхтэринэ о5о чуолкайдык сацарарыгар эрэ буолбакка, инники сайдыытыгар эмиэ улахан оруоллаах.

Приложение 1

Улахан белеххе тылы сайыннарыыга дьарык технологической картата

Темата: «Ойуур луохтуура» («Ойуур оскуолата» Н. Якутской кэпсээниттэн)

Уерэтэр уобаластара: тылы сайыннарыы, билиини-керууну сайыннарыы.

Соруктара:

Сайыннараp соруктар: о5о билэр-керер, толкуйдуур, ситимнээхтик санарар дьобурун сайыннарыы

Уерэтэр соруктара: кэпсээни бол5омтоолохтук истэргэ уерэтии, хобоону дор5оонноохтук аа5арын ситиьи, кетердеру тас керуннэринэн араарарга уерэтии

Иитэр соруктар: бэйэ-бэйэ5э бол5омтолоох сыьыаны иитии, кетердерге харыстабыллаах сыьыаны инэрии

О5олор саастара: 5-6 (улахан белех).

Дьарык этаптара	Соруктара	Иитээччи оболору кытта улэтин формалара	Туттуллар тэриллэрэ	Этаптар ис		Тумук
				хобоонноро	Иитээччи	
				О5олор		
Кирири чааба	О5о сацарар сатабылын, толкуйдуур дьобурун сайыннарыы	Тоцсо5ой туьунан хобоон аа5ыы, о5о толкуйдуур дьобурун сайыннарыы	Проекторын ан хаартыска керуутэ, слайд.	-Дорооболоруц, о5олоор! Мин билигин эьиэхэ хобоон аа5ан иьитиннэриэм, истиц эрэ: Таллан эриэн тоцсо5ой Долоту долуо тумустаах. Дорулуу ооньуур дор5оон Кумалаан мас музыкалаах. Таллан эриэн тоцсо5ой Тыа5а хирург курдук эмчит, Мас уенун дьеле оцон, Ыл5аан ылан кэбьээччик. -О5олор бу ханнык кетер туьунан аахтым? (тоцсо5ой). Маладьыастар. Бугун эьиэхэ Николай Якутскай «Ойуур луохтуура» диэн кэпсээни аа5ан иьитиннэриэм.	О5олор уочараты нан эппиэтти иллиэр.	О5олору интэри эьиргэтии
Сурун чааба	Кэпсээни бол5омтоолохтук истии	О5олору кытта бэсиэдэ	Музыка тыаьыыр, тоцсо5ой маьы тоцсуйар тыаьын иьитиннэри и.	-О5олор, ойуурга кимнээх сылдьалларый? Тугу бултуу сылдьаллар? Бу ханнык дьыл кэмэй? Тугох маьы тоцсуйарын иьиттилэр?	О5онньор уолу кытта. Ойуурга куобахтыы сылдьаллар. Дьыл кэмэ	О5о билиэн - керуен бабатын уьугуннарыы, бол5ом

				<p>О5онньор тугу бопто? Тоцсо5ойу то5о елербетгеруй? Тоцсо5ойу атыннык туох дииллэр эбитий? Тоцсо5ой туох туяны абаларый?</p>	<p>куьун. Тоцсо5ой маьы тоцсуйар. О5онньо р тоцсо5ой у елерумэ диэтэ. Кини ойуур луохтуура. Тоцсо5ой ыарыылах мастары, уенун ыраасты ыр, ойуурга туыалаах кетер.</p>	<p>толоох тук улахан кийини истии.</p>
<p>Хамсаны ылаах оонньуу «Кыыртаах кус»</p> <p>Дидактич ескай оонньуу «Буханнык чыычаабый?»</p>	<p>О5олору бол5омтол оохтук хамаандан ы истэргэ, хамсааьын ы тылынан хамаанда кэннэ салбааьыцц а туттааччыг а тутгарбат курдук, тургэнник миэстэни булууга уерэтии.</p> <p>Кетердер куьунну олохторун туьунан билиилэрин чинэтии, кетердери тас керуннэрин эн</p>	<p>Оонньуу быраабылат ын быьаарыы, кердериу.</p>	<p>Музыка тыаьыыр.</p>	<p>Биир о5о кыырт, атыттар бары кус буолаллар. Бэйэ-бэйэлэриттэн 3-4 хаамыы ыраах гына икки сурааьыны тардыллар. Сурааьыннар икки ардылара «куеллэр билиилэрэ» дэнэр. Билиини кыырт маньыр. Сурааьыннар истэрэ «куеллэр». Куеллэргэ кустар туьэллэр. Кинилэр биир куелгэр тэьийэн олоботтор, сотору-сотору куелтэн куелгэ теттеру таары билииннэн кетеллер. Оччо5о кыырт кинилэргэ саба туьэр. Кыырт таарыйбыт куьа елбутунэн аабыллар, оонньууттан туоруур. Кыырт кустары барытын туттабына эбэтэр бири эмэ кыайан туппакка</p>	<p>О5олор быраабы ланы тутуьан оонньуулар.</p> <p>Тебелери гэр атрибут кэтэллэр</p>	<p>Хамсаныны сепке оцоруу . Улахан кийини бол5ом толоох тук истии.</p>

	араарарга уерэтии, кетердерге харыстабы ллаах сыьыаны инэрии			аккаастаннабына, кыырды атын ошоннон солбуйаллар, ооньуу салбанан барар. Оболор икки белехке арахсаллар. Бастакы белех чыычыаабы ейуулаан кердерер, иккистэр ону таайаллар. Онтон атастаан биэрэллэр.		
Тумук чааба	Тумук оцосто уерэнии, тылы сайыннары	Ыйытыгы биэрии, оболор тугу истибиттэрин анализтаабын	Музыка тыабыр, слайданы туяаны.	-Н.Якутскай кэпсээнэ туох туьунан эбитий? Туохха уерэтэрий? -Ойуурга тугу иьиттилэр? Ким маьы тоцсуйара иьиллэр? То5о тоцсуйарый маьы? Тоцсо5ойу туох диэн ааттыылларый? То5о?	Оболор тугу истибиттэрин кэпсииллэр, тумук оцостоллор.	Оболор ооньу уттан дуоьуйууну ылааллар.

Туяаныллыбыт литература:

1. И.И.Каратаев. О5ону чуолкайдык санарарга уерэтии уонна сурукка уерэнэргэ бэлэмнээбин. Дьокуускай: Бичик, -2019. – 156 с.
2. Методическай босуобуйа. Ооньуу - о5ону иитии эйгэтигэр. Дьокуускай, - 2016. – 104 с.
3. Тосхол национальной о5о тэрилтэтин базовай программата. Дьокуускай, - 2009. – 69 с.
4. Аптаах холбуйачаан: Хоьооннор, остуоруйалар, кэпсээннэр, таабырыннар. Дьокуускай: Бичик, - 1999. – 224 с.